

Badania nad liturgią w Polsce po Vaticanum II
(historia – kierunki badań – metodologia)
50 Sympozjum Wykładowców Liturgiki
w Wydziałach Teologicznych
i Wyższych Seminariach Duchownych

(Licheń, 9–11 września 2014 r.)

Uczestników sympozjum, a zjechało się ich tym razem prawie 70, przywitał przewodniczący Sekcji Wykładowców Liturgiki w Polsce — ks. prof. Czesław Krakowiak. Także przełożony miejscowej wspólnoty księży marianów skierował swoje słowo do zebranych i życzył owocnych obrad.

Pierwszej sesji przewodniczył ks. dr hab. Kazimierz Lijka, a w tematykę sympozjum wprowadził ks. prof. Jacek Nowak. Wyszedł on od przypomnienia definicji liturgiki obecnej w dokumentach Kościoła, naszkicował historyczny rozwój tej dyscypliny naukowej w Europie oraz Polsce, a zakończył przypomnieniem nauki Soboru Watykańskiego II, który nakazał zaliczyć w seminariach i domach zakonnych naukę o świętej liturgii do przedmiotów koniecznych i ważniejszych, a na wydziałach teologicznych do przedmiotów głównych (por. KL 16). Dlatego też organizatorzy sympozjum jasno określili cel tego spotkania: pokazać, jak te wskazania Kościoła były i są realizowane w Polsce po *Vaticanum II*.

Pierwszy referat, zatytułowany *Sympozja liturgiczne (1964–2013)*, wygłosił ks. prof. Krzysztof Konecki (UMK). Wyszedł od zastrzeżenia, że w swoim wystąpieniu skoncentruje się jedynie na ogólnopolskich spotkaniach liturgistów, ponieważ te są dość dobrze udokumentowane. Ogrom spotkań organizowanych w różnych ośrodkach lokalnych czeka na opracowanie. Pierwsza część tego wystąpienia była poświęcona samej historii 50 ogólnopolskich sympozjów liturgicznych. W drugiej części uwaga skoncentrowana była na uczestnikach tych spotkań oraz na prelegentach. Ci ostatni wywodzili się zasadniczo z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a z czasem także z innych ośrodków, jednak bardzo rzadko z zagranicy. W kolejnym punkcie prelegent zajął się samą tematyką owych spotkań. Okazuje się, że w pierwszej fazie często wyznaczała ją ukazywanie się kolejnych, odnowionych ksiąg liturgicznych. Z czasem nabrała bardziej wymiaru pastoralnego. Końcowe wnioski stały się próbą oceny organizowanych sympozjów liturgicznych. Według ks. Koneckiego przyczyniły się one do solidnego poszerzenia wiedzy ich uczestników, były też inspiracją do prac Komisji Liturgicznej Episkopatu Polski. Trzeba je też widzieć jako szkoła permanentnej formacji, ponieważ niosły nowość i świeżość, zwłaszcza w dobie izolacji Polski za „żelazną kurtyną”. Referent wyraził też życzenie i nadzieję, że spotkania te będą nadal organizowane, a uczestników będą wielostronnie ubogacać.

Drugi referat, zatytułowany *Lubelska szkoła badań nad liturgią rzymską*, wygłosił ks. dr hab. Waldemar Pałęcki (KUL). Przypomniwał on, że wszelkie badania nad liturgią rzymską w Polsce trzeba widzieć w kontekście prac prowadzonych w lokalnych ośrodkach związanych z ruchem liturgicznym. W swoim wystąpieniu skupił się na tym wszystkim, co działo się w Lublinie. Wśród prekursorów wymienił ks. Antoniego Nojszewskiego, wykładowcę w seminarium lubelskim. Nowy rozdział badań otworzyło powstanie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W jego murach działalność prowadzili tacy liturgiści, jak ks. Władysław Kornilowicz, Michał Niechaj czy ks. Konstanty Songajło, zajmujący się liturgią wschodnią. Przełomowym momentem badań nad liturgią rzymską było utworzenie na KUL-u sekcji pastoralnej, a badania prowadzone na Seminarium Historii Liturgii pod kierunkiem ks. Mariana Rechowicza otwierały nowe horyzonty badań, które następnie były podejmowane przez ks. Wacława Schenka, ks. Marka Zahajkiewicza i ks. dra Wojciecha Danielskiego. Ważnym wydarzeniem było powołanie w roku akademickim 1965/1966 specjalizacji liturgiczno-homiletycznej, a od 1968 r. utworzenie Instytutu Teologii Pastoralnej i Katedry Liturgiki. Wydzielenie Instytutu Liturgiki i Homiletyki w 2001 r., a wcześniej podział Katedry Liturgiki na Katedrę Historii Liturgii i Katedrę Teologii Liturgii, pozwoliło na metodyczne uporządkowanie badań z zakresu historii i teologii. Powstanie natomiast katedr: Liturgiki Pastoralnej i Duchowości Liturgicznej odpowiada intencjom Ojców soborowych, aby liturgikę wyklądać z uwzględnieniem zarówno aspektu teologicznego i historycznego, jak i duchowego, duszpasterskiego i prawnego. Lubelska szkoła badań nad liturgią jest pewnym sztyldem, który na trwałe wpisał się w badania naukowe teologii i historii liturgii w Polsce.

Pierwszą sesję zamknęło wystąpienie ks. prof. Helmuta Sobeczki z Opola, który przedstawił referat zatytułowany *Badania nad teologią liturgii*. Uwydatnił w nim sam temat, a konkretnie to, co się powinno rozumieć pod pojęciem „teologia liturgii”. Zamierzeniem prelegenta było pokazanie na przykładach konkretnych ludzi, jak w Polsce dojrzewała wizja teologii liturgii. Prowadzone przez nich badania naukowe nad teologią liturgii rozwijały się stopniowo po II Soborze Watykańskim. Niewątpliwy wpływ na badania te wywarła Konstytucja liturgiczna, która nakazuje w dydaktyce, a w konsekwencji także w badaniach naukowych, uwzględniać przede wszystkim wymiar teologiczny (KL 16). Ze względu na obszerny zakres badawczy ukazane zostały najpierw początki badań najstarszego pokolenia liturgistów czasu soborowego, tzw. „ojcowie” (ks. Wincenty Granat, abp Alfons Nossol, bp Wacław Świerżawski, ks. Wacław Hryniewicz OMI, ks. Franciszek Blachnicki, ks. Wacław Schenk, ks. Romuald Rak, ks. Adam Ludwik Szafranski, o. Franciszek Małaczyński OSB, ks. Rudolf Zielasko), a następnie pokolenie posoborowych uczniów, tzw. „synów” (ks. Wojciech Danielski, ks. Stanisław Czerwik, ks. Jerzy Józef Kopec CP, ks. Adam Durak SDB, ks. Bogusław Nadolski TCh, ks. Helmut Jan Sobeczko, ks.

Jerzy Stefański, ks. Stefan Koperek CR, ks. Władysław Nowak, ks. Czesław Krakowiak, ks. Zbigniew Wit), natomiast do pokolenia tzw. „wnuków” należy zaliczyć najmłodsze pokolenie liturgistów aktualnie pracujących na poszczególnych wydziałach teologicznych i w innych uczelniach teologicznych w Polsce. Prelegent podkreślił na koniec, że w ostatnich latach rozwinęły się również badania hermeneutyczne tekstów eucharystycznych, zawartych w posoborowych księgach liturgicznych. Poszerzają one w znacznym stopniu wiedzę o teologii liturgii.

Dopełnieniem tych wystąpień była żywa dyskusja, w której poruszono problem używania nie najlepszych nazw. Ks. Sobeczko postulował zmianę nazwy „liturgia” na „teologia liturgii”. Z kolei ks. Nadolski ubolewał, że za mało się podkreśla eklesjotwórczy charakter liturgii. W nawiązaniu do ostatniego referatu bp Greger dopowiedział kilka faktów o cieszyńskim ośrodku formacyjnym i związanym z nim ks. Rudolfem Zielasko oraz o zachowanym po nim bogatym zbiorze rękopisów dotąd nieopracowanych. Te słowa uradowały ks. Wita, który przypomniał, że po śmierci ks. Zielaski podjęto wysiłek napisania o nim pracy doktorskiej, jednak nic z tego nie wyszło z powodu braku materiałów. Może teraz pojawia się taka możliwość. Ks. Krakowiak wspominał osobę ks. Franciszka Greniuka, który, choć był moralistą, jednak też mocno się włączył w odnowę liturgii w diecezji lubelskiej. Zdaniem ks. Wita, nie wolno pominąć dokonań ks. Bronisława Mokrzyckiego SJ, który w dobie trudności wydawniczych wypuszczał na rynek wartościowe opracowania. Prowadzący tę sesję ks. Lijka wskazał na potrzebę solidnego opracowania historii sympozjów organizowanych przez liturgistów. Na koniec poinformował też, że w związku z reorganizacją rzymskiego domu zakonnego ojców oblatów udało mu się sprowadzić do Polski tamtejszą bibliotekę.

Pierwszy dzień zamknęła Msza św. celebrowana w miejscowej bazylice, której przewodniczył bp Adam Bałabuch, przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Natomiast wieczorem miało miejsce spotkanie organizacyjne, podczas którego ustalono miejsce kolejnego sympozjum. Odbędzie się ono od 8 do 10 września 2015 r. w Kaliszu, a poświęcone będzie kultowi św. Józefa w pobożności ludowej.

Drugi dzień spotkania rozpoczęła Msza św. z Jutrzną w kaplicy bł. o. Stanisława Papczyńskiego, której przewodniczył bp Piotr Greger. Dopółudniową sesję prowadził ks. dr hab. Kazimierz Matwiejuk, a pierwszy referat, zatytułowany *Badania nad pobożnością ludową w Polsce*, wygłosił ks. dr Stanisław Mazur z Rzeszowa. Prelegent pokazał najpierw, że pobożność ludowa, przekazywana spontanicznie w rodzinie i nauczana przez duszpasterzy, jest wyrażona w opowieści kulturowej danego społeczeństwa i zabarwiona jego potrzebami. Nic dziwnego, że stała się ona przedmiotem zainteresowań wielu dziedzin nauki, w tym również historii i teologii liturgii. Stało się to za sprawą wielu pasjonatów kultury i religijności ludowej, a w końcu znalazło metodyczne opracowania w postaci naukowych badań

zapoczątkowanych przy Katedrze Liturgiki KUL przez ks. prof. Jerzego Józefa Kopcia, jego współpracowników i uczniów. Prowadzone badania miały dwa okresy. Pierwszy z nich miał miejsce przed, a drugi po wydaniu *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii*. Te badania, które koncentrowały się na kulturze ludowej, miały wiele wspólnego z kulturoznawstwem, z tym, że akcentowano w nich religijny wymiar zwyczajów. Z kolei badania samej religijności ludowej pokazywały nieodzowność uzupełniania jej odpowiednimi elementami chrześcijańskim, bowiem bez nich pojawia się w niej wiele wątków zabobonnych. Osobny obszar stanowią badania liturgii rodzinnej. Te wysiłki pokazały, że istnieje swoistego rodzaju rytuał rodzinny, który w dużym stopniu zależy od rytuału regionalnego. Na koniec pojawił się apel, by takie badania były prowadzone nadal w pozostałych regionach Polski. Ich owocem ma być oczyszczenie praktyk pobożnościowych i teologiczne pogłębienie spotykanych zwyczajów.

Drugi referat, zatytułowany *Hermeneutyka w badaniach nad formułami modlitw liturgicznych*, przedstawił ks. dr hab. Andrzej Żądło, prof. UŚ. Wyszedł od przypomnienia, że hermeneutyka jest badaniem relacji między tekstem a tymi, którzy chcą go zrozumieć. Następnie pokazał, jak stopniowo zaczęła ona funkcjonować na polu liturgicznym zwłaszcza po Soborze Watykańskim II. To wtedy bowiem pojawiła się ona mocno w pracach prowadzonych w instytutach liturgicznych w Trewirze, Paryżu i Rzymie. Studiujący tam Polacy przenieśli ją na nasz grunt i stworzyli nawet stosowne katedry. Nie sposób nie zauważyć tu dokonań takich liturgistów, jak ks. Adama Duraka, ks. Helmuta Sobeczki oraz samego prelegenta. Mankamentem polskich badań jest bazowanie zasadniczo tylko na tekstach opublikowanych w języku polskim. Prelegent pokazał też praktyczne etapy postępowania badacza stosującego omawianą metodę na przykładzie modlitwy nad darami z I Niedzieli Adwentu. Wnioskiem końcowym było stwierdzenie, że jeśli hermeneutykę liturgiczną chcemy traktować jako pomoc w nawiązywaniu relacji między Bogiem i człowiekiem, to jest ona nieodzownym narzędziem teologii liturgicznej, przyczyniającym się do jej rozwoju.

Ostatni referat w tej sesji, zatytułowany *Współczesne kierunki badań nad liturgią*, wygłosił ks. dr hab. Bogusław Migut prof. KUL. Podzielił on je na odgórne i oddolne, czyli wychodzące od Objawienia Bożego lub od doświadczenia ludzkiego. Do pierwszych zaliczył teologię liturgiczną, tak amerykańską, jak i rzymską, teologię liturgii kard. Josepha Ratzingera, teologię liturgiczną jako systematykę teologiczną Helmuta Hopinga oraz biblijną teologię liturgii Scotta Hahna, a także myśl sakramentologiczną i liturgiczną polskich teologów: Wincentego Granata i Adama Ludwika Szafrąńskiego. Do oddolnych ujęć liturgii i sakramentów zaliczono teologię Karla Rahnera SJ, Louisa-Marie Chauveta oraz badania „padewskiej szkoły” badań nad liturgią, zwłaszcza Andrea Grillo. Do tego nurtu zaliczono też badania nad obrzędowością ludową oraz uczestnictwem w liturgii ks. Józefa

Jerzego Kopcia CP. Jedynym elementem łączącym ujęcia odgórne i oddolne liturgii i sakramentów jest uwzględnianie celebracji. Jednakże samo pojmowanie celebracji jest bardzo różne. Teologia oddolna widzi w niej przede wszystkim działanie ludu, a teologia odgórna — działanie Boga w Jezusie Chrystusie. W oddolnej, antropocentrycznej wizji liturgii celem liturgii jest uświęcenie człowieka. W odgórnym ujęciu liturgii jej celem jest kult Boga przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Obie te tendencje wykazują jednak, że teologiczna nauka o liturgii jest systematyką otwartą na duchowość i duszpasterstwo.

Po referacie miała miejsce ożywiona dyskusja, podczas której pojawiło się szereg dopowiedzeń i wyjaśnień. Ks. Pałęcki m.in. wyjaśnił historię praw autorskich ankiet wykorzystywanych w badaniach nad pobożnością ludową. Ks. Migut doprecyzował też, że nie należy zamiennie używać pojęć „teologia liturgiczna” i „teologia liturgii”, ponieważ pierwsze a nich jest szersze. Ks. Matwiejuk wyraził ubolewanie, że ciągle jeszcze spotyka się w duszpasterstwie praktykę łączenia elementów pobożności ludowej z samą liturgią, zacierając przez to różnicę, która między nimi występuje. Pewnym dopowiedzeniem do tego był głos ks. Kwiatkowskiego, który pokazał pozytywny wpływ organizowanych w Kaliszu sympozjów józefologicznych na poprawność liturgii sprawowanej w miejscowej bazylice. Z kolei bp Bałabuch zaapelował, by podejmowane badania miały przełożenie na praktyczne propozycje dla duszpasterzy i to zarówno gdy idzie o same modele sprawowanej liturgii, jak i o materiały będące efektem badań nad tekstem euchologijnym. Dzięki temu przygotowujący homilię duszpasterze nie będą musieli bazować na tekście biblijnym. Ks. Nowak zachęcał ks. Żądło, by swój referat wygłosił też na zjeździe homiletów. Dzięki temu dowiedzą się oni, że mogą budować homilie także na bazie tekstu euchologijnego.

Popołudnie drugiego dnia miało nieco inny charakter. Zaplanowano bowiem — jak co roku — pielgrzymowanie i zwiedzanie ważnych miejsc związanych z kultem chrześcijańskim i rozwojem liturgii na ziemiach polskich. W tym roku pielgrzymi szlak prowadził do miejsc związanych — według tradycji — z życiem i męczeńską śmiercią Pierwszych Pięciu Braci Męczenników. Pierwsze kroki skierowano do Bieniszewa, gdzie od 1663 r. (z przerwami na czas kasaty i II wojny światowej) życie zakonne prowadzi kameduli Kongregacji Góry Koronnej. Po modlitwie i zwiedzeniu eremu udano się do pobliskiej miejscowości Kazimierz Biskupi, która, zgodnie z tradycją sięgającą XII w., jest najstarszym miejscem kultu Pięciu Braci — uczniów św. Romualda (kult w Międzyrzeczu rozwija się dopiero od końca XIX w.). Po zwiedzeniu kościoła parafialnego pw. św. Marcina, którego początki sięgają XII w., pielgrzymi udali się do pobernardyńskiego klasztoru, w którym od 1921 r. mieszkają zakonnicy Zgromadzenia Misjonarzy Świętej Rodziny i obecnie znajduje się Wyższe Seminarium Duchowne tejże kongregacji. Przewodnikiem po tych pięknych i ważnych miejscach był ks. Waldemar Pałęcki.

Po powrocie do Lichenia uczestnicy sympozjum kontynuowali obrady. Zaplanowano bowiem przedstawienie sylwetek naukowych zmarłych już wybitnych polskich liturgistów. Tego dnia przypomniano pierwszych czterech profesorów. Oto ich nazwiska i osoby autorów przygotowanych komunikatów: ks. prof. dr hab. Wacław Schenk (ks. Erwin Mateja), ks. dr Wojciech Danielski (ks. Zbigniew Wit), ks. prof. dr hab. Jerzy Kopeć (ks. Andrzej Grzelak), ks. dr hab. Franciszek Blachnicki (ks. Piotr Kulbacki).

Trzeci dzień spotkania rozpoczęto Mszą św. z Jutrznia w kaplicy bł. o. Stanisława Papczyńskiego, której przewodniczył bp Stefan Cichy. Ostatnią sesję prowadził ks. dr hab. Kazimierz Matwiejuk, a pierwszy referat, zatytułowany *Metody stosowane w badaniach nad liturgią*, wygłosił ks. prof. dr hab. Stanisław Araszczuk (PWT Wrocław). Wyszedł on od przypomnienia, że nauka o liturgii jest dyscypliną teologiczną, której przedmiotem jest wiara modlącego się Kościoła i sposób, w jaki się ona wyraża w formach słownych i pozasłownych w sprawowanej liturgii. Jest zatem ujmowana w aspekcie teologicznym, kiedy stanowi refleksję nad samą liturgią jako miejscem wiary, ponadto w aspekcie historycznym, kiedy mamy do czynienia z historią liturgii, oraz w aspekcie praktycznym — wtedy mówimy o liturgice pastoralnej. Prelegent podkreślił, że w poszczególnych działach liturgiki wykorzystuje się różne metody, m.in. metodę historyczną i filologiczną. Współczesny rozwój nauk, zjawisko sekularyzacji, zwrot antropologiczny w teologii, nacisk położony na uczestnictwo, rozwój komunikacji jako nauki — to czynniki, które sprawiły, że liturgika sięga do metod stosowanych w socjologii, psychologii czy lingwistyce. Ta wielość metod stosowanych w badaniach nad liturgią wynika z faktu, iż zarówno pracom badawczym, jak i działalności dydaktycznej towarzyszą określone problemy i pytania: o powstanie i początki oraz rozwój samej liturgii (historia liturgii), o prawdy teologiczne w niej wyrażone (teologia liturgii), o uczestnictwo wiernych w konkretnych formach obrzędowych oraz pastoralne znaczenie tych form (liturgika pastoralna), o wpływ form liturgicznych na rozwój życia duchowego wiernych (duchowość liturgiczna), a także pytanie o aspekt prawny celebrowanej liturgii (prawo liturgiczne).

Po tym referacie wysłuchano jeszcze kolejnych czterech komunikatów o następujących liturgistach: ks. prof. dr hab. Adamie Duraku SDB (ks. Radosław Błaszczuk SDB), ks. dr. Józefie Sroce (ks. Piotr Kandefer), o. dr. Franciszku Małaczyńskim OSB (ks. Stefan Koperek) i ks. prof. dr hab. Adamie Szafrzańskim (ks. Michał Głowacki).

Po przerwie uczestnicy sympozjum spotkali się na dyskusji, podczas której pojawiły się jeszcze osobiste świadectwa i dopowiedzenia o przedstawionych wcześniej profesorach. Ks. Brzeziński rzucił pomysł, by stworzyć wręcz słownik polskich liturgistów. Z kolei ks. Sobeczko zaznaczył, że w staraniach o granty ważny jest opis

metody, która będzie zastosowana w planowanych badaniach (recenzenci zwracają na to uwagę). Ponadto przypomniał o istnieniu czasopisma „Diakon”, które poświęcone jest promocji diakonatu stałego w Polsce. Rocznik ten jest obecnie wydawany przez Instytut Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Wydziału Teologicznego UO. Słuchacze zostali też zaproszeni do Opolą na sympozjum, które jest zaplanowane na 24 października 2015 r. z okazji 20-lecia czasopisma „Liturgia Sacra”. Ks. Nowak pokazał, że są metody pielęgnowania pamięci o zmarłych liturgistach. Przykładem takim jest ustanowiona na UKSW Nagroda im. ks. prof. Adama Duraka, przyznawana za wartościowe prace dyplomowe.

Posumowania sympozjum dokonał ks. prof. Krakowiak — przewodniczący Sekcji Wykładowców Liturgiki w Polsce, który podziękował księżom biskupom za przewodniczenie liturgii, prelegentom za przygotowanie wystąpień, a gospodarzom za gościnę i przygotowanie całego spotkania.

Ks. Erwin Mateja